
LA POESIA INFANTIL EN EL SISTEMA LITERARI VALENCIÀ ACTUAL: UN ESTUDI DE CAS

CHILDREN'S POETRY IN VALENCIAN LITERARY SYSTEM NOWADAYS. A CASE STUDY

JUAN SENÍS
Universidad de Zaragoza
jsenis@unizar.es

XAVIER MÍNGUEZ-LÓPEZ
Universitat de València
xavier.minguez@uv.es

Resum: L'objectiu principal d'aquest article és definir les característiques i tendències principals d'un subsistema poètic concret: la poesia per a infants publicada en llengua catalana a la Comunitat Valenciana al nou mil·lenni. Més en concret, es tracta de comprovar si les tendències definides per la literatura acadèmica com a característiques i dominants dins de la poesia per a infants de l'àmbit estatal es troben també a l'àmbit valencià. Per a arribar al nostre objectiu hem seleccionat un corpus que es correspon a l'única col·lecció de poesia diferenciada per a infants existent a la Comunitat Valenciana: «Vagó de versos», de l'editorial Andana. Així doncs, una vegada establert i descrit el corpus, farem, en primer lloc, una anàlisi bibliogràfica exhaustiva de les referències bibliogràfiques acadèmiques sobre la poesia per a infants dins de l'àmbit ibèric. A partir d'aquesta anàlisi, establirem els ítems d'estudi que utilitzarem per a l'anàlisi del corpus, que ocuparà la tercera part d'aquest estudi, i que se centrarà en aspectes peritextuals, textuals i visuals. Finalment, a les conclusions, sintetitzarem els resultats obtinguts per a confirmar la hipòtesi plantejada a l'inici.

Paraules clau: poesia per a infants, literatura per a infants valenciana, «Vagó de versos», poesia il·lustrada.

Abstract: The main goal of this article is to define a specific literary system: children's poetry published in Catalan in the Valencian Region in the new millennium. More specifically, we will try to demonstrate that the main traits considered by the academic critics as characteristics of

children's poetry in Spain can be also found in this literary field, albeit its peripheric situation. For so doing, we will focus on the only collection completely devoted to children's poetry that exists now a days in Valencian Region: «Vagó de versos» (Andana Editorial). Once established the corpus, in the second part we will define the main characteristics of children's poetry the Spanish context by reviewing the main bibliography regarding the genre. After that, we will define the main traits of the corpus focusing on three different dimensions: the peritexts, the main themes and formal devises, and the visual characteristics. Finally, in the conclusion we will summarize the results and we will confirm the hypothesis of the survey.

Key words: children's poetry, children's literature in Valencia, «Vagó de versos», illustrated poetry.

0. INTRODUCCIÓ

La poesia per a infants ha sigut considerada tradicionalment un gènere conservador i literàriament estable. Morag Styles (2012: XII) hi troba «strong, resilient lines of continuity that runs across the centuries» i Cerrillo & Sánchez (2015: 227) destaquen «cierta estabilidad formal» com una de les seues principals característiques. De fet, uns pocs trets literaris (la natura com a tema principal, l'humor, el sense sentit i un clar deute amb la literatura popular i el folklore) poden trobar-se no sols al llarg de la història, sinó també a través de diferents països i diverses tradicions literàries, fins al punt que són molts els crítics que confirmen aquesta situació (Bernardi 2011, 2012; Boero 1999; Cambi 1996; Cerrillo 2007; Cerrillo & Luján 2010; Cerrillo & Sánchez 2015; Cohn Livingston 1983; Díaz Armas 2009; García Padrino 1990, 2018; Hunt 2012; Flor Ada 1990; Lepri 2014; Lewis 1983; Lluch & Valriu 2013; Lombas Martínez 2009; Lopez Gaseni & Etxaniz Erle 2009; Mills 1983; Moreno Fernández 2007; Munita 2013; Pascual 2016; Prats 2009, 1994; Pullinger 2017, 2018; Roig *et al.* 2009; Styles 1996, 2012; Sloan 2001; Sotomayor 2002; Styles 2012, 1990; Valriu 2009; Walkey-Mulroney & Joy 2018; Zipes 2006).

No obstant això, la poesia per a infants ha esdevingut també en les últimes dècades un gènere relativament innovador, gràcies sobretot a la feina d'editorials independents que no tenen por d'arriscar-se i d'oferir als joves lectors llibres molt desafiants. Els investigadors no han ignorat aquesta circumstància, si bé la major part dels crítics que consideren la poesia per a infants com un gènere conservador i poc innovador són els mateixos que criden l'atenció sobre la suposada renovació del gènere (Cerrillo & Sánchez 2015; Munita 2013; Pascual 2016; Sotomayor 2002; Valriu 2009). Així doncs,

vers lliure, poesia visual, variacions tipogràfiques, nous formats, nous temes i un to més líric i menys lúdic són algunes de les característiques més citades quan es parla de la recent evolució del gènere. A més, el paper cada vegada més important de la il·lustració i, en general, la influència del format àlbum en la literatura per a infants tenen una important funció en aquesta renovació, com ha estat assenyalat per treballs recents (Neira Piñeiro 2012, 2013, 2016, 2018; Ramos 2014; Senís 2014; Silva 2010). Hi ha, doncs, com Styles mateixa afirma, «promising signs of renewal» (2012: XIII).

Ara bé, aquesta cruïlla entre la tradició i la modernitat, pot ser extrapolable als sistemes literaris més petits i limitats, més aviat perifèrics, en els quals es pot trobar una activitat destacable al voltant del gènere poètic concebut especialment per a la infantesa? És a dir, aquestes tendències que semblen ser presents als sistemes literaris més o menys preponderants i majoritaris, es poden també detectar als sistemes més minoritzats i petits?

1. OBJECTIUS I METODOLOGIA

L'objectiu principal d'aquest article és definir les característiques i tendències principals d'un subsistema poètic concret: la poesia per a infants publicada en llengua catalana a la Comunitat Valenciana al nou mil·lenni. I, més en concret, comprovar si aquests trets generals es corresponen amb les tendències definides per la literatura acadèmica com a característiques i dominants dins de la poesia per a infants de l'àmbit estatal. Es tracta, doncs, de confirmar si les tendències principals de la poesia per a infants publicada a la Comunitat Valenciana són les mateixes que la crítica acadèmica considera pròpies de la poesia per a infants publicada a l'Estat espanyol al segle XXI i que constitueixen, doncs, el repertori actual del gènere, entenent *repertori* com el conjunt de característiques que regeixen el funcionament d'un gènere literari en un moment donat de la història literària (Even-Zohar 1990).

A més a més, cal considerar que l'edició en català a la Comunitat Valenciana conté algunes peculiaritats, ja que es tracta d'una producció d'una llengua minoritzada en un territori perifèric dins de la producció en català en general. Així, la circulació de llibres valencians a l'àmbit general de la literatura catalana és menor que la dels llibres catalans a territori valencià. Això fa que, d'alguna manera, la indústria editorial valenciana, malgrat comptar amb bona salut, es trobe a la perifèria de la perifèria. Voldríem comprovar si aquesta circumstància influeix d'alguna manera en les obres publicades.

Considerant això, per a arribar al nostre objectiu, hem seleccionat un corpus que es correspon a l'única col·lecció de poesia diferenciada per a infants existent a

la Comunitat Valenciana: «Vagó de versos», de l'editorial Andana. Les raons per les quals hem triat aquesta col·lecció són fonamentalment dues. En primer lloc, la seua activitat es desenvolupa exclusivament al present segle, ja que el primer llibre de la col·lecció es va publicar el 2011 i aquest estudi s'estén fins al 2018, i, per tant, és un reflex de les tendències recents dins del gènere poètic per a la infantesa. I, en segon lloc, reuneix en si mateixa diverses tendències pròpies de la poesia per a infants. D'una banda, combina autors valencians amb autors catalans; d'una altra banda, alterna d'una forma més o menys equilibrada poesia contemporània escrita directament per a infants amb reculls de poetes consagrats que no han escrit expressament per a infants. Per això, hi trobem dues de les manifestacions que, segons diversos autors (Munita 2013; Pascual 2016; Prats 2009, 1994; Sotomayor 2002), constitueixen les columnes fonamentals de la poesia per a infants: la poesia escrita directament per a infants per autors que es dediquen sobretot a aquesta parcel·la del sistema literari; i la poesia que es posa a disposició dels infants per part d'un editor o un recollidor, encara que no haja sigut escrita per a ells, i que s'inclou, seguint Mínguez-López (2012, 2015), en l'àmbit d'estudi de la LIJ.

Per a desenvolupar aquest estudi, seguirem la següent metodologia, que es correspon amb les diverses parts en les quals està dividit aquest article. En primer lloc, farem una anàlisi bibliogràfica exhaustiva de les referències bibliogràfiques acadèmiques sobre la poesia per a infants dins de l'àmbit ibèric, amb l'objectiu de delimitar els trets principals del gènere i del repertori poètic infantil en aquest àmbit. A partir d'aquesta anàlisi, establirem els ítems d'estudi que utilitzarem per a l'anàlisi del corpus, que ocuparà la tercera part d'aquest estudi. Finalment, a les conclusions, sintetitzarem els resultats obtinguts a partir de l'anàlisi.

2. LA POESIA INFANTIL AL SISTEMA LITERARI IBÈRIC: CARACTERITZACIÓ DEL REPERTORI

2.1 CARACTERÍSTIQUES GENERALS

Tot i que la crítica acadèmica centrada en la literatura per a la infantesa no ha dedicat gaire atenció a la poesia dins del sistema literari espanyol, un fet sobre el qual els mateixos especialistes criden permanentment l'atenció (Cerrillo & Sánchez 2015; Munita 2013; Pascual 2016; Regueiro-Salgado 2017; Sotomayor 2002), paradoxalment quasi tots els estudis monogràfics consagrats a aquest gènere coincideixen a l'hora d'assenyalar els mateixos trets principals. Així doncs, hi ha quasi una unanimitat

quan es fa una caracterització dels trets principals de la poesia per a infants per part dels especialistes.

Des del punt de vista de l'àmbit pragmàtic, quasi tots els crítics coincideixen a assenyalar que en la poesia per a infants podem distingir tres àmbits principals: la poesia de tradició popular que es publica en forma d'antologies o reculls destinats a la infantesa; la poesia guanyada, és a dir, no publicada directament per a infants, però oferta als lectors infantils sota la forma de reculls, antologies o també àlbums il·lustrats on s'adapten poemes ja publicats anteriorment, i poesia escrita directament per al lector infantil. De tota manera, les fronteres entre aquests tres àmbits són més permeables del que sembla, ja que la influència de la poesia popular en la poesia escrita directament per a infants en l'actualitat encara és molt palpable i constitueix una part fonamental dels recursos mètrics i retòrics més utilitzats.

Pel que fa als temes més freqüents a la poesia escrita per a infants, quasi tots els crítics assenyalen la natura i, més concretament, els animals —«corriente animalística», l'anomena amb encert Victoria Sotomayor (2002: 15)— com el principal, i sempre present als llibres de poesia escrits per a infants, en contextos nacionals (Cerrillo & Sánchez 2015; Díaz Armas 2009; Flor Ada 1990; García Padrino 1990; Lluch & Valriu 2013; Lombas 2009; Moreno Fernández 2007; Munita 2013; Pascual 2016; Prats 1994, 2009; Roig *et al.* 2009; Sotomayor 2002; Valriu 2009) i internacionals (Bernardi 2011, 2012; Boero 1999; Cambi 1996; Pullinger 2017; Sloan 2001; Styles 2012; Zipes 2006). Hi ha qui parla de pantema i, fins i tot, de pandèmia (Moreno Fernández 2007), cosa que sembla exagerada, però no del tot desencertada, vist que són molts els llibres que parlen dels animals des de diversos punts de vista. A banda de la natura, hi ha dos temes recurrents: l'imaginari infantil, en el qual destaquen sobretot els poemaris que fan una relectura dels contes populars i de personatges coneguts pel lector (Cerrillo & Sánchez 2015; Munita 2013; Senís 2019; Sotomayor 2002), i la vida quotidiana de l'infant, on hom pot trobar temes com l'escola, les estacions, les festes (Nadal i les seues cerimònies, per exemple) o, també, en una línia més audaç, poemaris i poemes sobre el cos humà i el creixement, o sobre temes considerats en principi complicats i aliens a la poesia per a la infantesa (Munita 2013; Pascual 2017; Sotomayor 2002).

Els temes són importants en aquest àmbit perquè influeixen en la manera en què els llibres de poesia escrits i publicats per al públic infantil s'organitzen i s'ofereixen al seu lector potencial. Tal com descriu Munita (2013), i també ho corroboren altres crítics (Valriu 2009; Sotomayor 2002), els poemes que formen part dels llibres de poesia per a infants solen integrar-se dins d'un marc temàtic comú que els unifica i que sol ésser clar des d'instàncies paratextuals com el títol o el subtítol. Es crea així una metanarració que sobrevola el bosc líric (Munita 2013) i que és, sens dubte, un element

facilitador de la lectura. En aquest sentit, és impossible ignorar el fet de l'existència d'una tendència clara a la narrativitat dins de la poesia per a infants (Bajour 2013; Cerrillo & Sánchez 2015; Lluch & Valriu 2013; Pullinger 2018; Ramos 2014; Sotomayor 2002), ja que als poemes s'utilitzen molt sovint recursos narratius (hi ha personatges, una localització temporal i espacial clara, un relat estructurat), a vegades a través de les il·lustracions, que concreten el contingut del poema (Neira Piñeiro 2016, 2018). Per tot això, es pot dir, utilitzant un símil artístic, que la poesia per a infants és un gènere essencialment figuratiu, on es defuig de l'abstracció pròpia de la poesia per a adults i s'apropa el poema als infants a través d'una modalització característica de la realitat que existeix dins del poema.

Dins del poema és important què es diu, però també qui ho diu i com, ja que, a més, l'actitud i el to de la veu poètica dibuixa, també, el tipus de lector infantil al qual s'adreça la comunicació poètica dins del procés de lectura. A més a més, no podem oblidar que la poesia per a infants participa de la gran dicotomia discursiva que és present al discurs literari infantil en general, en el qual hi ha un adult amagat que és sempre el responsable de l'enunciació i que pot triar diverses maneres de parlar a l'infant (Rose 1984; Nodelman 2008). En la poesia, cal crear sempre una veu poètica des de la qual plantejar la comunicació literària i, quan s'escriu per a infants, el joc de possibilitats es complica perquè entra en escena la seua pròpia mirada poètica (Bajour 2013). En aquest sentit, segons Munita (2013), hi ha tres possibilitats en la creació d'una veu poètica que parli al lector infantil: o bé el poeta crea una veu poètica infantil, és a dir, un infant que parla dins del poema i que ens transmet la seua visió del món; o bé el poeta s'amaga darrere la veu d'un personatge de ficció; o bé parla des d'una tercera persona externa que exerceix quasi com un narrador, en consonància amb el caràcter narratiu de molta poesia per a infants que ja hem comentat. De vegades, aquesta tercera persona indeterminada (i que generalment coincideix amb l'adult amagat del qual parla Nodelman) concep l'infant lector com a destinatari implícit del poema, i per això s'inclou una segona persona clarament infantil a la qual s'hi adreça (Pascual 2016).

La presència important i indefugible de l'adult com a emissor i responsable del poema explica també la llarga tradició de didactisme i de to didàctic dins del gènere que ens ocupa (Bator 1983; Boero 1999; Cerrillo & Sánchez 2015; García Padrino 1990, 2018; Lewis 1983; Munita 2013; Pascual 2016; Prats Ripoll 1994, 2009; Sotomayor 2002; Styles 2012; Valriu 2009), hui ja generalment superada (encara que no sempre) en favor d'un to més lúdic i humorístic, que és sens dubte el que predomina en la majoria dels poemaris escrits per als infants, si bé és cert, també, que el lirisme va guanyant a poc a poc terreny (Cerrillo & Sánchez 2015; Díaz-Armas 2009; Munita 2013; Pascual 2016; Sotomayor 2002).

Com ocorria amb els temes i també amb els tons, pel que fa als recursos mètrics i literaris més utilitzats dins d'aquest gènere, els crítics mostren una altra vegada una unanimitat quasi absoluta: la gran majoria assenyala expressament que la poesia per a la infantesa beu de la poesia popular (Bajour 2013; Cerrillo & Sánchez 2015; Díaz Armas 2009; Lluch & Valriu 2013; Munita 2013; Pascual 2016; Prats Ripoll 1994, 2009; Pullinger 2017; Sloan 2001; Sotomayor 2002; Valriu 2009). Això vol dir que en la poesia per a infants actual podem trobar un predomini evident de la rima, els versos curts, les estrofes tradicionals, recursos poètics lligats a la repetició i el joc sonor, el sense sentit, etc. Els recursos retòrics es caracteritzen per un «*marcado juego a nivel fónico*» (Munita 2013: 112), en el qual tenen molta importància l'al·literació i la repetició. Al cap i a la fi, es tracta d'una poesia que, com ocorre amb la literatura infantil, també, té una forta relació amb l'oralitat, la música i el cos (Bajour 2013; Coats 2018; Heyman 2018; O'Malley 2018; Pullinger 2017, 2018; Williams 2018), com a punt de partida i com a ús final, i per això és lògica aquesta preponderància, en línia a més amb la presència del to humorístic i lúdic. A banda d'això, hom pot trobar una certa renovació en la utilització del vers lliure, el vers blanc, els jocs tipogràfics i l'ús d'estrofes provinents d'altres tradicions com, per exemple, el haiku. En tot cas, hi ha una absència clara de recursos més lligats a la metàfora i a un llenguatge més poètic i imaginatiu, si bé s'observa una presència important de la prosopopeia, un recurs lògic quan es pensa en el protagonisme dels animals en aquest tipus de poesia i a la seua tendència de projectar la mirada infantil sobre la realitat per a transcendir-la mitjançant la fantasia (García Carcedo 2004: 65).

Finalment, cal no oblidar que la poesia infantil és una poesia eminentment il·lustrada, en la qual les imatges tenen un protagonisme fonamental, ja que moltes vegades, i sobretot quan es publica en forma d'àlbum per a infants un poema clàssic no concebut per a ells, el codi visual que s'afegeix als versos funciona com a mediador per al lector infantil (García Padrino 2004).

Malgrat la importància de les imatges en el procés de comunicació poètica, no són molts els autors que l'emfatitzen quan caracteritzen la poesia per a infants (Prats 1999, 2014; Díaz Armas 2009). Ara bé, als últims anys s'observa un cert interès en l'anàlisi de les relacions entre el text i les il·lustracions dins de la poesia per a infants, com mostren els recents estudis d'Agra Pardiñas, Franco Vázquez & Mesías Lema (2009), Ramos (2014), Reis (2011), Senís (2014) i, sobretot, Neira Piñeiro (2012, 2013, 2016, 2018).

D'aquests estudis podem extraure dos tipus de conclusions principals: les unes referides a les relacions entre els versos i les imatges dins dels llibres de poesia per a infants; les altres referides a l'emergència de nous gèneres poètics per a infants.

D'una banda, cal considerar, sens dubte, la naturalesa de les relacions entre els versos i les il·lustracions dins dels llibres de poesia il·lustrada, ja que es tracta d'un procés de traducció o transmediació en el qual, a diferència del text narratiu, no se cerca segmentar el text en unitats coherents, sinó concentrar en una mateixa il·lustració els elements clau de la lectura del text poètic (Ramos 2014), atès que la resposta del lector a la capacitat de suggestió i a la indeterminació del text poètic és molt diferent de la que es produeix al text narratiu. Per això, encara que en el cas de la poesia il·lustrada es poden també utilitzar les tres categories consolidades (redundància, ironia i extensió), establertes pels estudiosos de la literatura il·lustrada en general (Nikolajeva & Scott 2001; Nodelman 1988; Salisbury & Styles 2014; Van der Linden 2007, 2013), cal fer-hi algunes puntualitzacions importants al respecte. Així doncs, en poesia cal distingir entre redundants (quan repliquen el contingut general del text sense afegir aspectes nous que canvien la interpretació del poema); elusives o metafòriques (quan les il·lustracions afegeixen elements no presents al poema o que interpreten continguts del poema d'una manera no literal ni òbvia) i iròniques (quan les il·lustracions contradiuen el contingut del poema). A més a més, la doble pàgina sol aparèixer ací com a unitat de sentit dins de la qual es poden donar diverses dinàmiques de relació entre el text i les imatges (Ramos 2014), ja que els dos codis poden aparèixer junts o separats, formant una unitat, o dins de la doble pàgina, amb el text en una de les pàgines i la imatge en l'altra.

D'una altra banda, les diverses relacions entre els versos i les imatges dins dels llibres de poesia, així com el distint tipus de lector implícit previst, exigeixen fer una distinció entre diversos subgèneres de poesia per a infants i els tipus de formats editorials. Així doncs, Neira Piñeiro (2012, 2013, 2016, 2018) ha proposat el terme de l'àlbum poètic o *poetry picturebook* per a definir «un libro en el que se combinan imágenes impresas secuenciadas con un texto literario en verso perteneciente al género lírico, de tal modo que ambos elementos expresivos (verbal y visual) forman una unidad estética y confluyen en la construcción de sentido, dando como resultado una obra hecha de palabras e imágenes donde prima lo descriptivo, lo lúdico, la expresión de sentimientos y emociones o la representación de una visión subjetiva del mundo» (2012: 133). Algunes de les seues característiques principals són un nombre reduït de pàgines, un format acurat i original i un format més o menys gran (Reis 2011). Dins de l'àlbum poètic podem distingir els que estan compostos per diversos poemes i els que estan formats per un únic poema seqüenciat, ja siga de nova creació o ja existent. Neira insisteix, a més a més, en la diferència entre l'àlbum poètic i els poemaris il·lustrats tradicionals (2012), en els quals la relació entre la imatge i els versos és sobretot redundat i les il·lustracions no hi tenen protagonisme. Aquesta distinció

és, doncs, comparable a la que estableixen molts autors entre l'àlbum il·lustrat i el llibre il·lustrat (Arizpe & Styles 2004; Bader 1976; Bosch 2007; Duran 2009; Lewis 2001; Nikolajeva & Scott 2001; Nodelman 1988; Sipe 1998; Taberero 2005; Van der Linden 2007, 2013; Zaparaín & González 2010).

2.2 PROPOSTA D'ANÀLISI I METODOLOGIA

A continuació, incloem la proposta d'anàlisi per al corpus poètic estudiat, que, com es podrà comprovar, recull les principals característiques de la poesia per a infants que hem exposat en el marc teòric i, per tant, les recurrències i coincidències assenyalades per la bibliografia especialitzada. L'esquema adapta parcialment la realitzada per Prats (2009) per a la poesia catalana per a infants. Es tracta d'una proposta que no només està pensada per a l'estudi del corpus específic, és a dir, la poesia per a infants escrita i publicada a l'àmbit valencià en el nou mil·lenni, sinó que es pot utilitzar per a l'anàlisi de qualsevol llibre poètic escrit per a infants. A través de l'esquema d'anàlisi proposat, s'ha intentat cobrir els quatre àmbits que són necessaris a l'hora d'analitzar la poesia per a infants. D'un costat, els aspectes pragmàtics i lligats a la posició del llibre dins del sistema literari, ja que dins de l'àmbit de la poesia per a infants, como ja s'ha dit, s'inclou també la que no ha sigut escrita per a un lector infantil però que se li ofereix en determinades col·leccions i amb determinats formats. D'un altre costat, i com a segon punt d'anàlisi, proposem els aspectes peritextuals, ja que el format i els peritexts que acompanyen el text principal constitueixen un àmbit fonamental en la recepció de la poesia per a infants i defineixen, sens dubte, el lector model del llibre. La tercera part se centra en els aspectes textuais dels llibres de poesia, mentre que la quarta fa el mateix amb els aspectes lligats a les il·lustracions i la seua relació amb el text.

Taula 1: Model d'anàlisi

1. Tipus de llibre de poesia i posició al sistema literari

- 1.1 Poemari o llibre de poemes
 - 1.1.1 Selecció de poemes prèviament publicats
 - 1.1.1.1 Escrits originalment per a infants
 - 1.1.1.2 No escrits originalment per a infants
 - 1.1.2 Poemes originals escrits per a infants

- 1.2 Àlbum poètic o àlbum-poema
 - 1.2.1 Poema original escrit per a infants
 - 1.2.2 Poema publicat anteriorment
 - 1.2.2.1 Escrit originalment per a infants
 - 1.2.2.2 No escrit originalment per a infants

2. Característiques peritextuals

- 2.1 Format
 - 2.1.1 Convencional
 - 2.1.2 Innovador
- 2.2 Mida
 - 2.2.1 Gran
 - 2.2.2 Mitjà
 - 2.2.3 Petit
- 2.3 Coberta
 - 2.3.1 Dura
 - 2.3.2 Rústica
- 2.4 Informació peritextual
 - 2.4.1 Pròleg
 - 2.4.2 Peritexts orientatius

3. Característiques textuais

- 3.1 Temes
 - 3.1.1 Natura
 - 3.1.2 Vida infantil
 - 3.1.3 Imaginari infantil
 - 3.1.4 Altres
- 3.2 Veu poètica
 - 3.2.1 Infantil
 - 3.2.2 Personatge
 - 3.2.3 Indeterminada
- 3.3 To general
 - 3.3.1 Líric
 - 3.3.2 Didàctic
 - 3.3.3 Humorístic i lúdic

- 3.4 Ritme i vers
 - 3.4.1 Vers regular
 - 3.4.2 Vers lliure
- 3.5 Recursos literaris
 - 3.5.1 Populars
 - 3.5.2 Innovadors
 - 3.5.3 Narratius

4. Característiques visuals

- 4.1 Relació entre text i il·lustracions
 - 4.1.1 Disposició del text
 - 4.1.1.1 Text separat de la il·lustració
 - 4.1.1.2 Text integrat a la il·lustració
 - 4.1.2 Opció de les il·lustracions
 - 4.1.2.1 Il·lustracions redundants
 - 4.1.2.2 Il·lustracions elusives o metafòriques
 - 4.1.2.3 Il·lustracions iròniques

La metodologia utilitzada per a realitzar l'estudi consistí a fer una lectura de tots els llibres publicats en la col·lecció «Vagó de versos» fins al 2018 en funció dels ítems considerats en aquest esquema. Es realitzà, doncs, una lectura atenta i detallada (*close reading*) de tots els llibres basada en els mateixos ítems per tal de comprovar si hi ha tendències recurrents dins del corpus.

3. RESULTATS: LA COL·LECCIÓ «VAGÓ DE VERSOS»

3.1 TIPUS DE LLIBRES DE POESIA I POSICIÓ DINS DEL SISTEMA LITERARI

La col·lecció «Vagó de versos» està formada fins al 2018 per catorze llibres publicats, en la qual s'inclouen volums de dos tipus: d'una banda, llibres de nova publicació escrits específicament per a infants; d'una altra, tries de poemes no escrits directament per a infants, però seleccionats per un editor o antòleg per a posar-los a l'abast del lector infantil o juvenil.

Nova publicació:

1. *Poemes per descobrir el món* (Miquel Juan Garcia & Cristina Duran). 2011.
2. *Entre cel i terra* (Fina Girbés & Raquel Catalina). 2011.
6. *Qui no sap riure no sap viure* (Andreu Galan & Luis Demano). 2014.
10. *Mitjanit* (Martina Escoda & Sonja Wimmer). 2017.
11. *Això va ser i fou...* (Empar de Lanuza & Paulapé). 2017.
12. *Paraulotes de les fines* (Pep Molist & Òscar Julve). 2017.
13. *Poesia de nit i de dia* (Teresa Broseta & Lirios Bou). 2018.
14. *Que sonen els versos!* (Fina Girbés & Julio Antonio Blasco). 2018.

Tria de poemes:

3. *La vida contada a un nen del veïnat* (Vicent Andrés Estellés & Miguel Ángel Díez). 2012.
4. *L'art antic del crit escrit* (Josep Piera & Amaia Arrazola). 2013.
5. *L'ofici que més m'agrada* (Joan Salvat-Papasseit & Eli M. Rufat). 2013.
8. *Tan petita i ja saps...* (Maria-Mercè Marçal & Marta Altés). 2014.
9. *La vida que creix* (Marc Granell & Paulapé). 2015.

Altres:

7. *Gori-gori, rum-rum* (Joan J. Ponsoda & Pablo Caracol). 2014.

Els llibres de nova publicació estan escrits per autors que tenen una certa trajectòria dins de la literatura infantil, i en alguns casos es tracta fins i tot de clàssics dins de l'àmbit valencià, com és el cas d'Empar de Lanuza o Joan Ponsoda. No hi ha cap llibre de nova publicació escrit per autors canònics en l'àmbit de la poesia general, ja que s'observa en la col·lecció una especialització clara. Un cas curiós, però, és *Gori-gori, rum-rum*, perquè es tracta d'una reedició, amb altres il·lustracions i un pròleg explicatiu i informatiu, d'un llibre de poesia per a infants publicat el 1980. Per això, es trobaria a mitjan camí entre els dos tipus de llibres de la col·lecció. Un altre cas específic és el de Marc Granell, perquè, encara que el seu llibre siga una antologia de poemes ja publicats abans, té una trajectòria de publicacions poètiques específiques per a infants, a diferència de la resta. Tot i això, el seu no deixa de ser també una tria de poemes oferts a un lector que és jove i no adult.

Des del punt de vista de la distribució per gèneres, hi ha huit llibres d'autor masculí i sis d'autora femenina, si bé hi ha una autora que publica dos llibres (Fina Girbés), de manera que la distribució real és 8 / 5. Però si atenem a aquesta distribució segons els dos tipus de llibres que formen part de la col·lecció (llibres nous o antologi-

es), la distribució canvia completament. Entre els llibres de poesia escrita per a infants directament, hi ha cinc llibres escrits per una dona (si bé dos tenen la mateixa autora, com ja hem dit) i quatre escrits per homes (ja que hi ha quatre escriptores i el mateix nombre d'escriptors). Però pel que fa a les antologies de poemes, de cinc llibres publicats, només un té autoria femenina (Maria-Mercè Marçal). La tendència en aquest sentit no és, doncs, diferent de la tònica general que podem trobar dins del sistema literari poètic estatal, en el qual hi ha una certa presència de dones poetes a les col·leccions i els premis de poesia específicament concebuts per a la infantesa, però no a les antologies de poesia canònica posada a l'abast del lector infantil, com assenyala Pascual (2018).

Pel que fa a la distribució geogràfica i l'origen dels autors, n'hi ha una majoria de valencians, encara que destaca la presència entre les antologies de dos autors ja canònics de la poesia catalana (Salvat-Papasseit i Marçal).

Finalment, quant al tipus de llibres, es tracta de poemaris amb il·lustracions i no d'àlbums poètics, ja que en tots els casos les il·lustracions acompanyen i complementen el text en diversos graus, com podem veure més endavant, però les imatges no tenen un paper fonamental en la construcció del sentir poètic general. Això vol dir que els textos poètics tenen entitat per si mateixos per a una lectura independent i que no cal tindre les il·lustracions al costat per a arribar a una total comprensió dels poemes. En conseqüència, les imatges tenen només una funció de mediació i generalment d'ampliació de continguts, sense que siguin imprescindibles. D'altra banda, el fet que no s'haja triat un format àlbum, habitualment més car, indica que la intenció de l'editorial és adreçar aquests llibres sobretot a un públic escolar, ja que el preu (al voltant dels deu euros) resulta assequible.

3.2 CARACTERÍSTIQUES PARATEXTUALS

Des del punt de vista paratextual i, concretament, pel que fa al format de la col·lecció, aquesta presenta al llarg dels anys una sèrie de característiques homogènies, que analitzarem seguint la proposta de Consejo (2014), que parteix de Genette (1982, 1989) en aquest àmbit. Així doncs, els llibres poden ser reconeguts externament com a pertanyents a la mateixa sèrie.

Tots els llibres tenen un format convencional de 20 x 16 cm, és a dir, una mida mitjana, amb la coberta i la contracoberta rústiques i impreses en color. Des del primer número, a la coberta hi ha dos elements que els fan recognoscibles (Figura 1). En la part de dalt es troba el logotip de la col·lecció, que està compost per una màquina de tren antiga, de vapor, unida al seu nom. De la *v* de «versos» s'obri una bafarada

on figura el títol del llibre, el nom de l'autor i el de l'il·lustrador. Davall de tot això, hi ha una il·lustració que és sempre coherent amb les que es troben a l'interior del llibre i que, en ocasions, en reproduïx una. La contracoberta està també il·lustrada (de vegades és una coberta contínua, perquè prolonga els motius de la coberta), i s'hi poden trobar dos textos separats per un espai: un resum o una síntesi del llibre i una breu semblança de l'autor/a i l'il·lustrador/a.

Figura 1: exemple de coberta

A l'interior, cap llibre té guardes il·lustrades i el mateix motiu que combina el logotip de la col·lecció amb els noms dels autors, es pot trobar a la portada. En conjunt, es podria afirmar que la presentació és molt acurada per tal de fornir el lector d'un exemplar estèticament atractiu que servisca d'entrada a una obra lírica.

Pel que fa a la informació paratextual complementària inclosa al llibre, a part dels dos breus textos que apareixen a la contracoberta, hi ha un patró molt clar. Els llibres de nova creació i escrits directament per a infants no solen portar pròleg, mentre que les antologies de poemes d'autors canònics sí que en porten. Així doncs, els pròlegs que apareixen als llibres d'Estellés, Piera, Salvat-Papasseit, Marçal i Granell estan adreçats més aviat als lectors infantils o juvenils que als mediadors i, en general, tenen un to didàctic, informatiu i motivador al mateix temps, ja que es tracta de donar una informació bàsica sobre l'autor alhora que s'estimula la lectura. Novament, pel que fa a aquest aspecte, *Gori-gori, rum-rum* és un llibre peculiar, perquè, malgrat ser escrit directament per a infants, és una reedició, i per això porta, també, un pròleg on s'explica qui n'és l'autor i s'hi fa una descripció del llibre en general. Hi ha també un

altre llibre concebut directament per a lectors infantils que porta un pròleg, *Paraulotes de les fines*, però es tracta més aviat d'un advertiment de l'autor mateix al lector, ja que el llibre té unes característiques especials que fan necessària una certa orientació per a la recepció, atès que tots els poemes es construeixen a partir d'expressions populars valencianes, la qual cosa s'hi explica.

Finalment, cal destacar que alguns llibres porten un peritext posterior, però encara dins del llibre mateix i no a la contracoberta, en el qual s'inclou informació biogràfica sobre l'autor i l'il·lustrador acompanyada d'una imatge al·lusiva. Concretament, això es veu a *Qui no sap riure no sap viure*, *Mitjanit* i *Això va ser i fou...* En el segon cas, els textos van acompanyats d'una fotografia de les autores; en els altres dos casos, de dos dibuixos realitzats per l'il·lustrador i, per tant, coherents visualment amb tot el conjunt gràfic del llibre. No obstant això, aquest peritext biogràfic no és present en la resta de llibres i, per això, no es pot considerar un tret definitori de la col·lecció.

3.3 CARACTERÍSTIQUES TEXTUALS

3.3.1 Temes

Per parlar dels temes de la col·lecció «Vagó de versos» cal fer des de l'inici una distinció, que ja hem apuntat anteriorment, entre els llibres escrits directament per a infants i les antologies de poetes consagrats, perquè la situació comunicativa i de creació és diversa. Mentre que els primers solen tindre una idea general i comuna com a punt d'eixida, i, per tant, en moltes ocasions presenten una unitat temàtica evident en tot el poemari o en diverses seccions, els segons són una tria de poemes que ha realitzat una altra persona que pot tractar de trobar una unitat, tot i que siga més difícil.

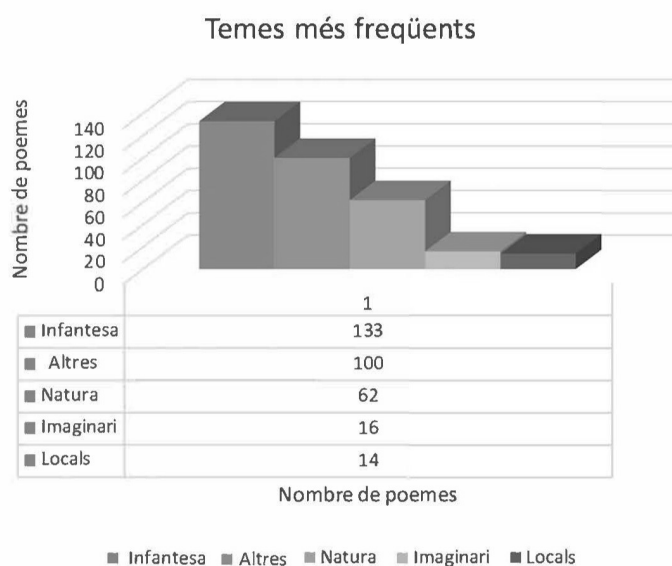
No s'observa, però, en els llibres aquesta tendència de la poesia per a infants a fer llibres completament unitaris al voltant d'un mateix tema, tal vegada perquè el lector model al qual s'adrecen aquests llibres té una experiència lectora més àmplia i no té necessitat de comptar amb un element facilitador com el temàtic per a guiar-ne la lectura.

Tanmateix, dins d'aquesta tendència general, és important destacar alguns casos particulars, com *Paraulotes de les fines*, en el qual no hi ha un tema com a fil conductor, sinó una proposta més aviat lingüística, ja que tots els poemes es presenten com a variacions sobre expressions col·loquials valencianes, que a més a més estan dividides en set seccions temàtiques («Fines... i animals», «Fines... i comestibles», «Fines... i compostes», «Fines... i desastroses», «Fines... i desubicades», «Fines... i teatrals», «Fines... i ximplés» i «Fines i...»); o *Mitjanit*, per exemple, en el qual la majoria dels poemes tenen relació amb el món de la nit i els somnis, però n'hi ha també alguns que se n'ixen, d'aquesta temàtica.

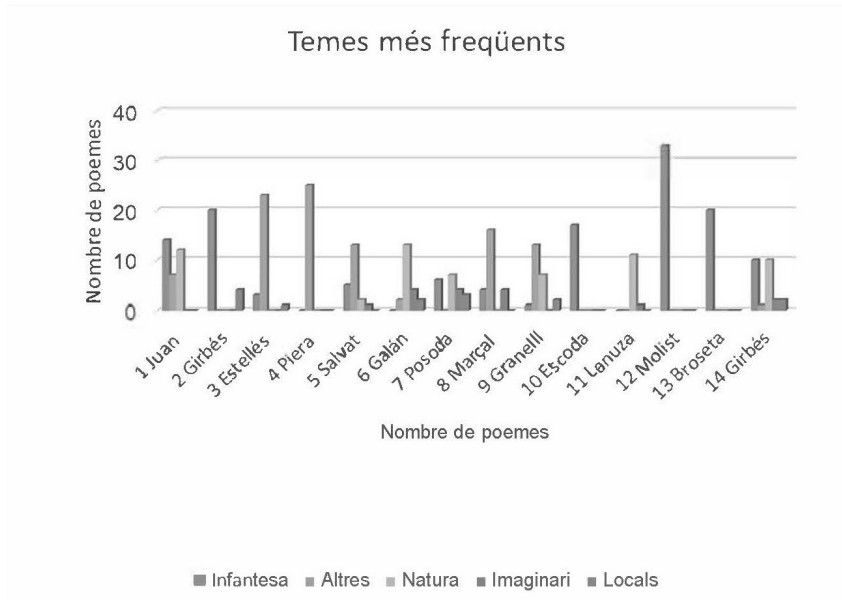
I, encara que no hi haja una unitat temàtica absoluta als llibres, sí que hi ha llibres amb seccions clares, on s'agrupen poemes que tenen el mateix tema. És el cas de *Poemes per descobrir el món*, que està dividit en cinc seccions («Els vents»; «La natura»; «La música»; «Els oficis»; «El cos»), o *Gori-gori, rum-rum*, en el qual es fa una divisió en tres parts: «Primera part: tradició»; «Segona part: endevina endevinalla»; «Tercera part: Tu i jo». És també significativa la presència de l'endevinalla com a gènere repetit, present també a *Qui no sap riure no sap viure*, que n'inclou quatre que van marcant les diverses parts com una mena de separació de seccions.

Pel que fa als temes més freqüents dins dels llibres escrits directament per a infants, els resultats són previsibles a grans trets: els motius més freqüents són la natura, amb especial protagonisme dels animals; la vida quotidiana de l'infant i la realitat que es troba al seu voltant tots els dies i que per això és reconeixible (sens dubte, el tema més freqüent), i l'imaginari propi de la infantesa, sobretot sota la forma de personatges fantàstics i pertanyents a l'univers dels contes populars. Quant als temes locals, és a dir, específicament referits a la realitat valenciana, apareixen amb una certa constància. Joan Ponsoda inclou tres poemes a la part «La tradició» del seu llibre («La illeta de Benidorm», «La Marina Baixa», «Paraules al vent») i Andreu Galan ho fa amb «Rap casolà» i «El ratpenat». En *Poemes per descobrir el món*, de Miquel Juan Garcia, per la seua part, es parla sovint de València i els seus costums i llocs, mentre que Fina Girbés dedica un poema al «Ninot indultat» en el seu llibre *Entre cel i terra*.

Taula 2: Temes més freqüents

Taula 2b: Temes més freqüents. Desglossament per autoria

Quant a les antologies de poetes canònics especialment seleccionats per a aquesta col·lecció, la situació és diferent, ja que els responsables de la tria han de fer un esforç per donar-li al llibre una certa unitat, tot i que no es pot oblidar que el punt d'eixida no és un llibre que haja sigut concebut com a tal per l'autor. Per tot això, és difícil trobar recurrències o tendències clares dins de les antologies. La tendència principal és, doncs, la varietat de temes. Sobretot s'hi inclouen poemes que parlen de temes que estan absolutament absents dels llibres directament concebuts per a infants i en general de la poesia per a la infantesa i que constitueixen, però, la columna vertebral de la poesia universal de tots els temps: l'amor, la mort i el pas del temps, la consciència de la finitud, etc. Ni els editors ni els responsables tenen, doncs, por d'incloure poemes que parlen directament de la mort i l'acabament, com succeeix amb els poemes de Maria-Mercè Marçal de *Raó del cos*, que parlen de la seua mort imminent i que es troben a la fi del llibre, molt adequadament, o «Comiat», de Josep Piera.

Malgrat la varietat general, s'observen dues tendències clares en quasi totes les antologies. D'una banda, una inclinació a incloure poemes que parlen de la infantesa, en els quals una veu poètica que es pot identificar amb el poeta fa una remembrança d'aquests anys i aprofita normalment per a fer una reflexió elegíaca sobre el pas del temps. I, d'una altra banda, una tendència menys evident i freqüent a seleccionar

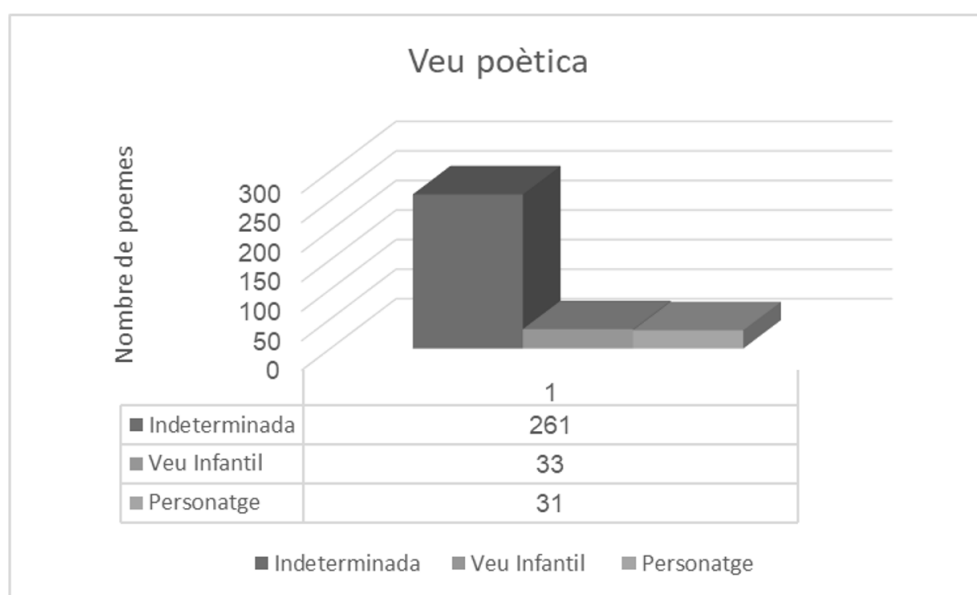
alguns poemes en els quals els autors han utilitzat recursos més propis de la poesia popular (rima marcada, art menor, figures de repetició) i que, per tant, són més a prop del repertori poètic per a infants.

En conclusió, hi ha una doble tendència pel que fa als temes: són majoritàriament convencionals i coincidents amb els trets generals del repertori dels llibres escrits per a lectors infantils, mentre que són més variats i amplis a les antologies. Aquesta tendència la trobarem en quasi tots els apartats, com veurem a continuació.

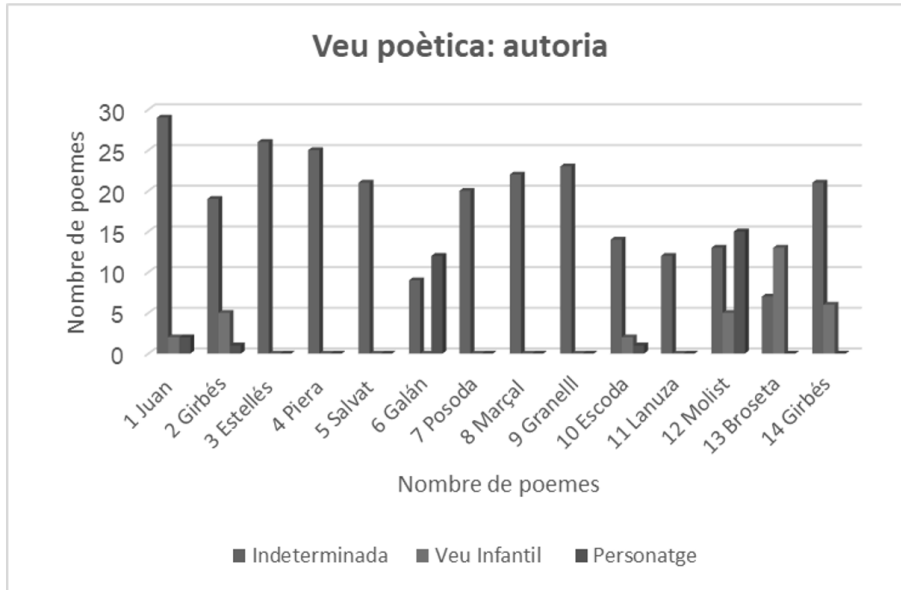
3.3.2 Modulacions de la veu poètica

Quant a l'enunciació poètica, l'opció predominant és la veu poètica indeterminada que no és ni un infant ni un personatge, i que pot adoptar diversos tons o vestir-se amb diverses disfresses. Així, pot aparèixer decididament com un narrador que conta una història en tercera persona, una circumstància molt habitual en la poesia infantil, que té una tendència molt notable a la narrativitat, com passa en tots els poemes del llibre *Això va ser i fou...*, que és un conjunt de narracions en vers en realitat, en algunes composicions clarament narratives de *Qui no sap riure no sap viure* i en *Paraulotes*, en què s'alterna amb la veu en primera persona dels personatges que protagonitzen el poema.

Taula 3: Modulacions de la veu poètica

Taula 3b: Modulacions de la veu poètica. Autoria

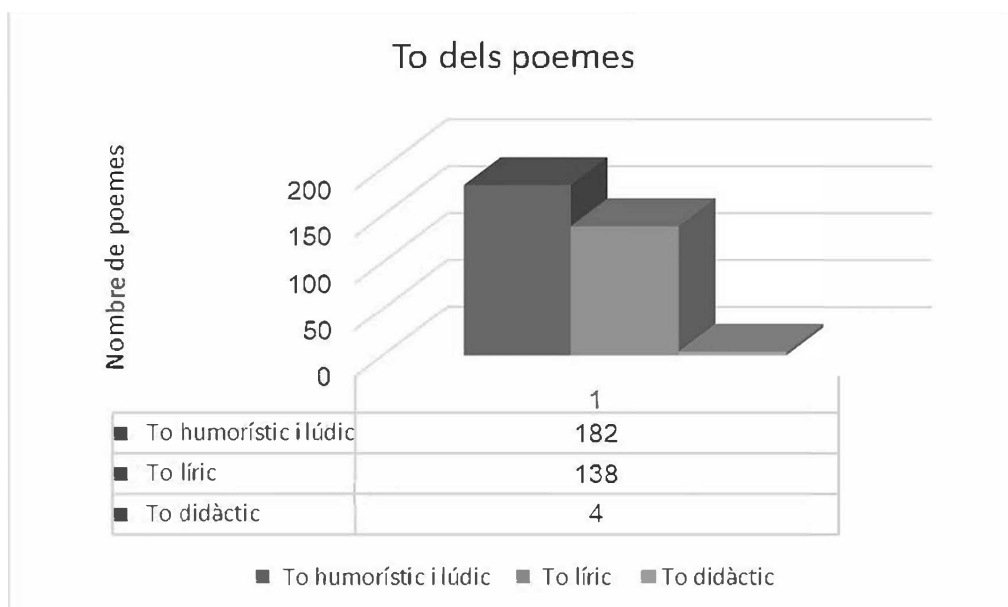

Dins d'aquesta opció, es pot destacar la presència del *tu* infantil al qual parla el *jo* poètic, un tipus de destinatari implícit que sol aparèixer sovint en la poesia per a infants i en el qual es reflecteix la situació comunicativa essencial de tota la literatura infantil: un adult que parla a un infant. En *Poemes per descobrir el món*, per exemple, escoltem sobretot una veu en tercera persona que es mostra didàctica i dona consells al lector infantil de manera clara. Per això, hi apareix també un *tu* indeterminat que s'adreça a l'infant i que és comú en aquest tipus de poesia, com succeeix en quasi tots els poemes del llibre de Martina Escoda. D'altra banda, aquest està escrit sobretot en segona persona —«Aquesta nit / la son t'abraça / i no té gaire traça»; «Tens la pell feta de música» (19)—, en el qual, al mateix temps, el *jo* poètic fa un esforç continuat per incloure l'infant lector en el poema a través d'aquesta primera persona del plural, el *nosaltres* («Anem amb tu / a la frontera / creuem el full» [8]; «Amb els peus encara al llit / toquem engrunes salades» [12]). En *Gori-gori* hi ha també una veu indeterminada en tercera persona sobretot, encara que utilitza moltes vegades el diàleg d'una manera pareguda a com ho fa la poesia popular, i també la segona persona per a adreçar-se a un lector infantil implícit (per exemple, «Repertori» [28] és un diàleg entre una mare i el seu fill). A l'última part del llibre, més lírica, sembla que hi ha un destinatari implícit infantil que és sempre el mateix, i així parla de «Tu i jo hem vist fanals» (56) o en «Com un estol d'ocells / t'he vist nàixer i créixer... tu i jo serem amics / i ens

abraçarem ben abraçats» (64). A banda d'això, hi ha llibres com *Poesia de nit i de dia*, de Teresa Broseta, en el qual es dona protagonisme sobretot a una veu infantil que parla en primera persona de les seues experiències al voltant de la vida quotidiana.

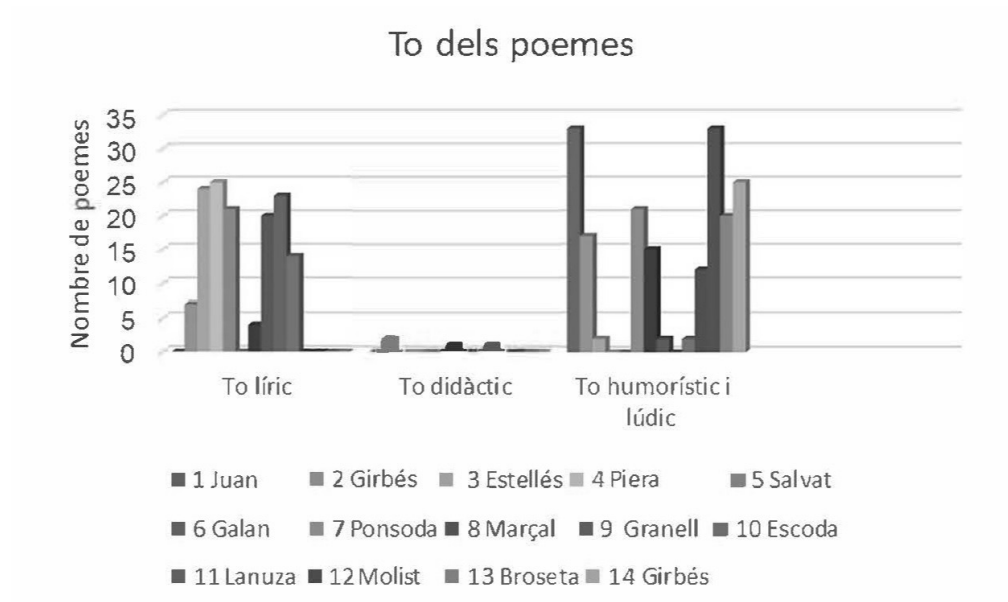
Pel que fa al to present en aquests llibres, hi ha una predominança d'allò humorístic i lúdic per damunt del to líric, no gaire habitual i pràcticament una excepció, encara que es troba, per exemple, en alguns poemes del llibre d'Escoda i en les tres últimes composicions del volum de Ponsoda. Es tracta en general d'un to lleuger, desdramatitzat, que aborda amb humor les petites dificultats que poden sorgir en la vida d'un infant i que cerca la seua complicitat en la resposta lectora.

Taula 4: To dels poemes

Per contra, en les antologies de poemes d'autors canònics, la tendència és molt clara: hi ha una veu lírica en primera persona, sobretot elegíaca, que s'identifica en última instància amb el poeta i que de vegades, en els poemes que parlen de la infantesa, ho fa amb un to clarament melancòlic i elegíac, quasi sense excepció. De vegades, en els poemes que fan una utilització dels recursos de la poesia popular, la veu poètica adopta un to més lleuger i humorístic, però es tracta d'una excepció dins de la tendència general al lirisme, i, per tant, no gaire significativa.

Taula 4b: To dels poemes. Desglossament autoria

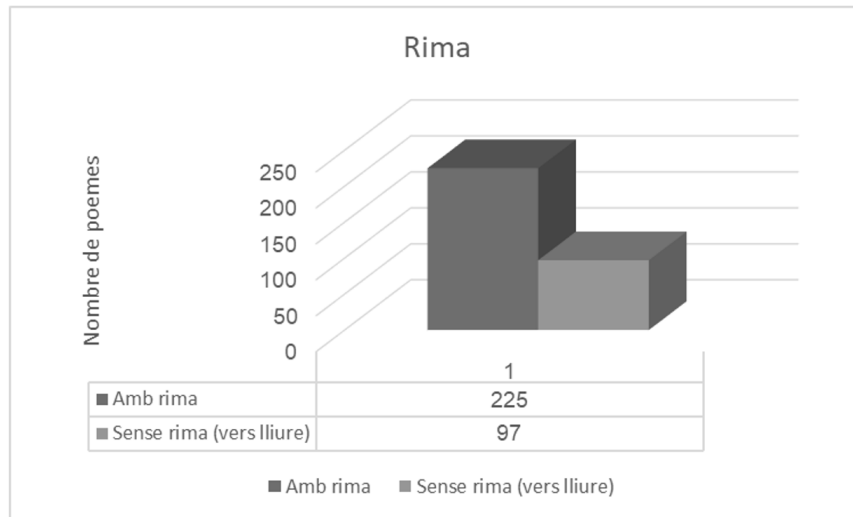

Així doncs, trobem una tendència clara a focalitzar en l'aspecte lúdic en els llibres adreçats directament a un públic infantil i a focalitzar en l'aspecte líric en obres d'autors canònics. Si bé això implica que la col·lecció presenta tots dos enfocaments, la realitat és que no deixa d'empobrir les possibilitats de la poesia infantil, ja que continua trobant-se una mancança de lirisme a les obres destinades específicament a aquest públic. D'altra banda, existeix el perill d'identificar la poesia infantil exclusivament amb un gènere merament lúdic, tot deixant de banda altres components fonamentals del gènere poètic que, sens dubte, nodreixen la competència literària dels infants.

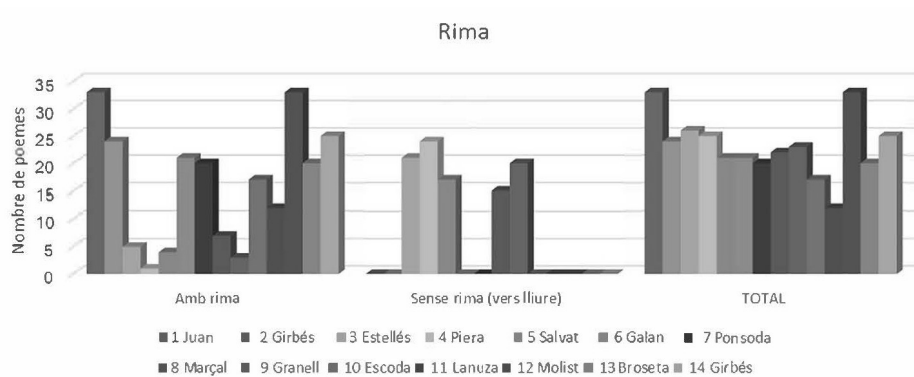
3.3.3 Vers, ritme i recursos literaris

La doble situació que hem assenyalat fins ara es troba també en aquests aspectes, i fins i tot de manera molt més evident, ja que hi ha dues tendències clares i diverses que caracteritzen els llibres de poesia per a infants i les antologies.

Taula 5: Rima

Taula 5b: Rima. Desglossament autoria

Respecte dels primers, es pot veure que predomina la poesia amb rima, isosil·làbica i d'art menor, i, en conseqüència, hi ha una absència total del vers lliure o dels versos blancs. Com esmentàvem adés, es nota ací una clara influència de la poesia de tipus popular que és la principal font de la poesia escrita per a infants encara hui, a l'inici del segle XXI. Al mateix temps, i de forma previsible perquè en realitat es tracta d'un domini paral·lel, hi ha una preponderància absoluta de recursos més aviat lligats a la poesia popular, és a dir, figures de repetició, com és l'anàfora, el paral·lelisme, les

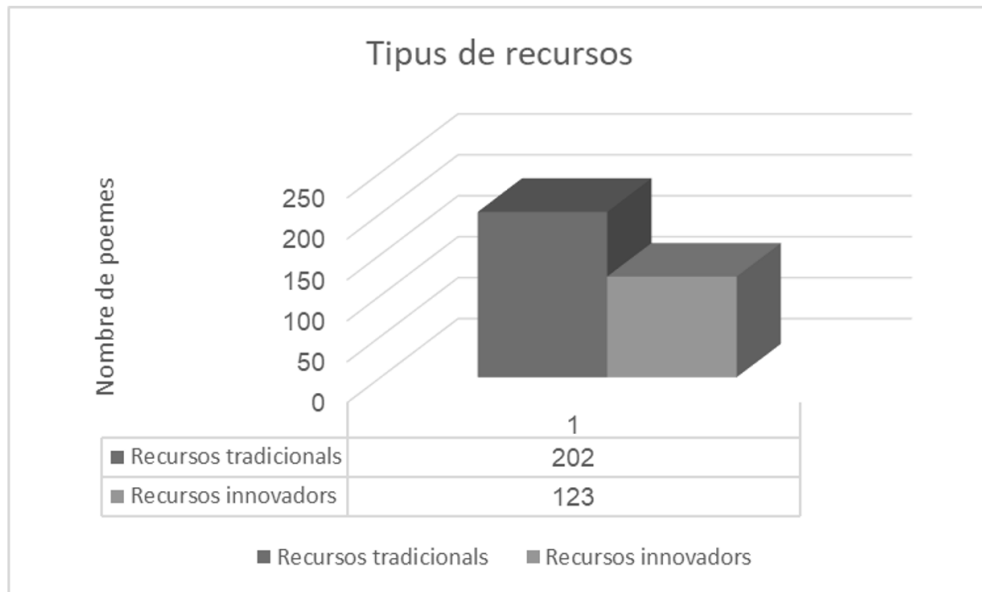
tornades, etc. Predominen, doncs, els recursos relacionats amb el nivell fònic de la llengua i, per tant, es crea sobretot una poesia que funciona oralment i en la qual la sonoritat i el ritme en llegir-la en veu alta són condicions fonamentals. A banda de tot això, es troba també una presència destacada de la personificació, que és una altra figura que apareix molt sovint a la poesia per a infants, ja que trobem molts poemes en els quals els animals actuen com si foren persones i també uns altres en els quals es projecta una mirada animista sobre diversos objectes de la realitat, especialment de la vida quotidiana. Com diu Herzog, les històries amb animals estén «our theory of mind to members of another species» (Herzog 2010: 62), però al mateix temps, en paraules de Braidotti (2006), les obres amb animals contribueixen a oferir una visió de la realitat menys lligada a l'antropocentrisme. També, en opinió de Mínguez-López & García-González (2022), les obres amb animals ofereixen la possibilitat d'un treball intercultural que transcendeix els eixos identitaris relacionats amb l'ètnia, la nacionalitat, etc., sempre que la representació dels animals no incloga l'adscripció, vetlada o no, a un grup social concret. Finalment, i així ho demostren Panaou *et al.* (2018), cal constatar que les obres amb animals són les preferides pel públic infantil.

Així mateix, hi ha també una tendència molt clara a la poesia per a infants: la inclusió i l'ús de recursos narratius als poemes, de manera que aquests esdevenen de vegades una mena d'híbrid entre el gènere líric i el narratiu. De fet, la poesia infantil no és gairebé mai lírica i sí que és amb freqüència èpica. Aquesta presència dels recursos narratius, malgrat la seua freqüència, és més evident en alguns llibres. Per exemple, és clara des del títol a *Això va ser i fou...*, d'Empar de Lanuza, perquè en realitat es tracta d'un recull d'històries en vers més que de poesia. Però és una presència constant, ja que són molts els poemes en els quals es contenen anècdotes que afecten un protagonista infantil i s'hi desenvolupa una narració.

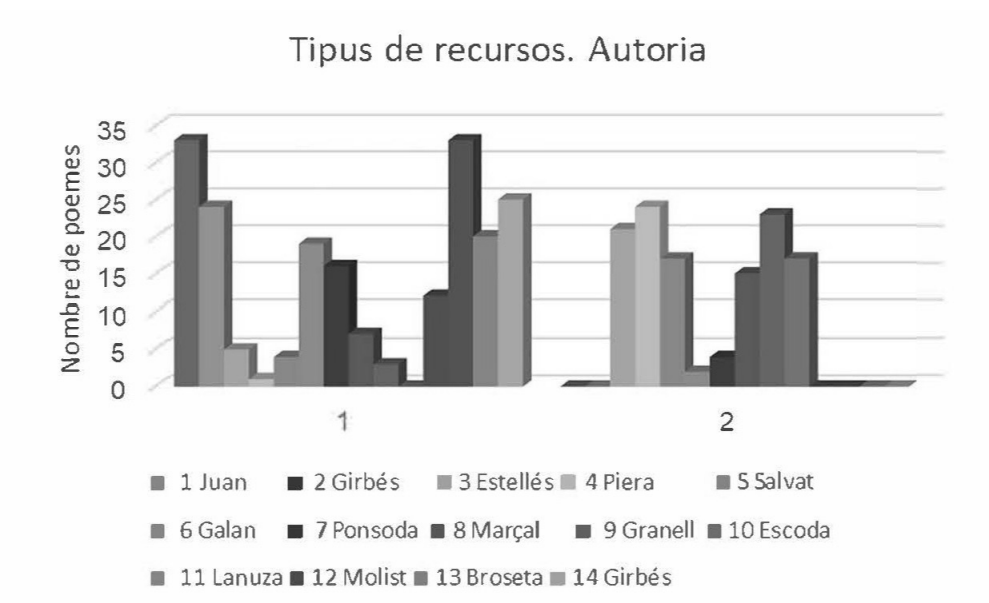
A les antologies, al contrari, i com que corresponen a poetes del segle xx plenament immersos a les tendències líriques d'aquesta centúria, predomina exactament la tendència oposada: es tracta de poesia quasi sempre sense rima, anisòsil·làbica, d'art major i amb versos lliures o blancs. De vegades hi ha alguna incursió a la poesia més tradicional, que ja hem comentat, però això sembla un esforç conscient per part dels autors per fer un poema que tinga aquestes característiques, i que, a més, l'antòleg recull convenientment. Una poesia molt menys exuberant a nivell fònic, amb un ritme menys marcat i evident, tal vegada perquè no està concebuda ja per a la lectura compartida i en veu alta com l'altra.

El divorci és obvi ací, de manera que la col·lecció en conjunt ofereix dues maneres molt diverses de concebre la poesia: una de més conservadora i l'altra més relacionada amb el repertori de la poesia contemporània.

Taula 6: Tipus de recursos

Taula 6b: Tipus de recursos. Autoria

3.4 CARACTERÍSTIQUES VISUALS

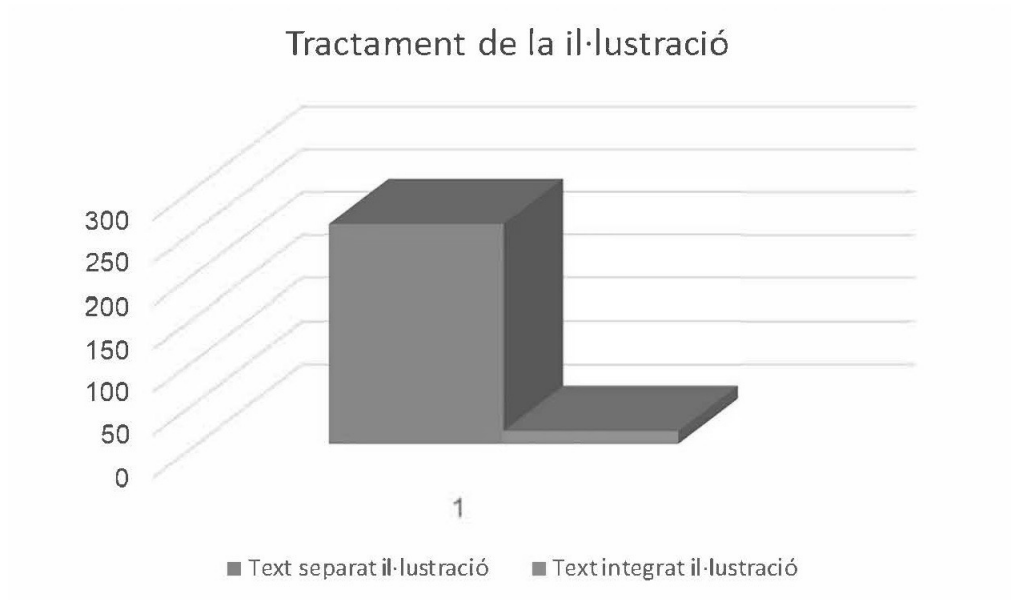
Finalment, qualsevol anàlisi de la poesia publicada per al públic infantil ha d'incloure sempre la part visual, i la col·lecció «Vagó de versos» no n'és una excepció en aquest sentit, ja que tots els volums inclouen dibuixos i, a més a més, el nom de l'il·lustrador a la coberta. Hi ha, però, una diferència clara entre els primers títols publicats i la resta pel que fa a les il·lustracions. Els primers són llibres amb les il·lustracions en blanc i negre; després n'hi ha alguns a dues tintes i, a la fi, tots els llibres estan editats en color. Tenint en compte que la tendència habitual en llibres per lectors a partir de huit anys és editar en blanc i negre, entenem que aquesta circumstància és deguda a una tria editorial per tal de fer els llibres de poesia un producte més atractiu per als infants que relacionen el gènere poètic amb llibres *especials*, dels quals cal gaudir també gràficament.

Pel que fa a la relació entre la il·lustració i el poema, l'anàlisi ha de tindre en compte dos punts de vista diversos: la disposició del text dins de la pàgina o de la doble pàgina, que sol ser la unitat mínima, i el contingut de les il·lustracions respecte del text poètic segons la interpretació que en fa l'il·lustrador.

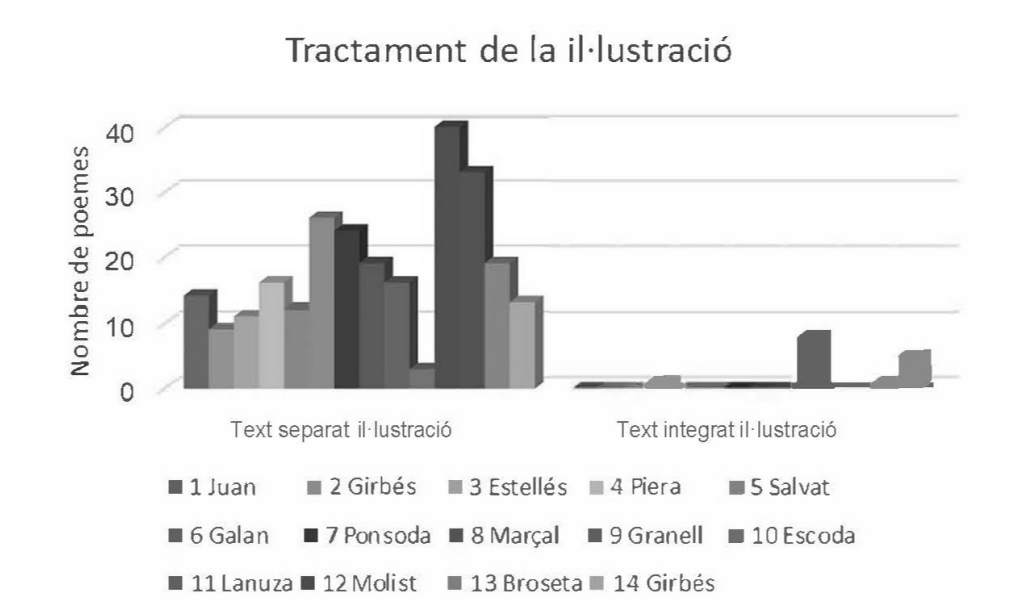
Quant a la distribució del text poètic dins de la pàgina, cal recordar abans de continuar dos aspectes més. D'una banda, hi ha una tendència generalitzada a considerar que la doble pàgina on s'integra el text amb la il·lustració siga la unitat mínima de significat als llibres de poesia amb imatges. D'una altra banda, als llibres de poesia il·lustrada, com és el cas de tots els que formen part de la col·lecció estudiada, s'hi poden trobar diverses tendències pel que fa a la distribució de versos i imatges a les pàgines (poema a la pàgina imparell i imatge a la parell; poema a la pàgina parell i imatge a la imparell; poema i imatge a la mateixa pàgina, ja siga parell o imparell; poema que s'estén per diverses pàgines i la il·lustració continua). Des d'aquest punt de vista, a la col·lecció estudiada trobem totes les opcions descrites en quasi tots els llibres, ja que en aquest cas no hi ha diferències significatives entre els poemaris concebuts per al públic infantil i les antologies, com tampoc n'hi ha en el format, i, generalment, l'opció elegida depèn de l'extensió del poema. A més a més, als llibres de poesia il·lustrada hi ha dues possibilitats d'integració del text amb la imatge: el text pot estar combinat amb les il·lustracions o separat. No obstant això, la tendència a integrar les imatges dins del text és més freqüent als àlbums poètics que als llibres de poesia il·lustrada. Per tant, a la col·lecció «Vagó de versos» predomina la separació entre els dos codis i no hi ha interacció. De fet, es troben molt pocs casos de combinació de text amb imatges en la mateixa il·lustració.

En segon lloc, analitzarem la relació entre els versos i les imatges des del punt de vista del contingut de les segones respecte dels primers, és a dir, de com qui il·lustra el poema fa la interpretació dels versos.

Taula 7: Tractament de la il·lustració

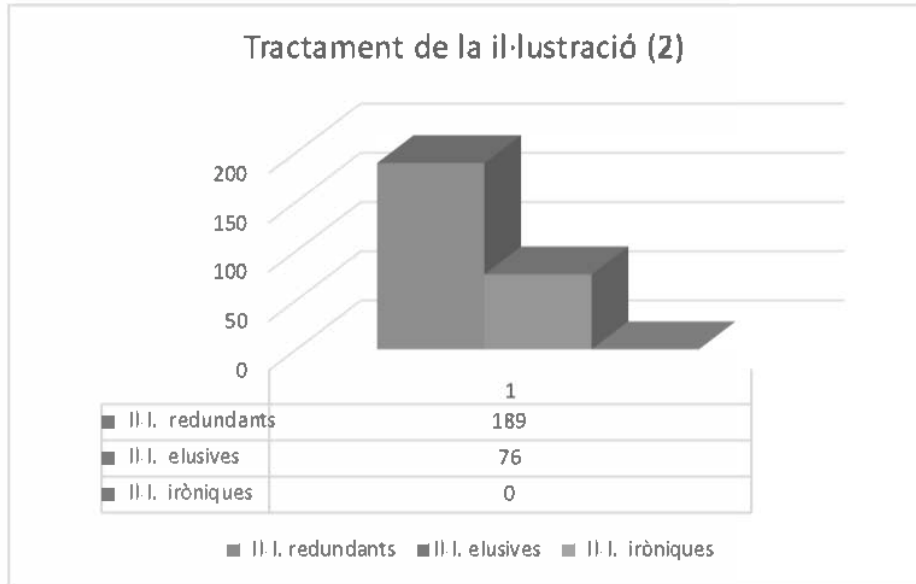

Taula 7b: Tractament de la il·lustració. Autoria

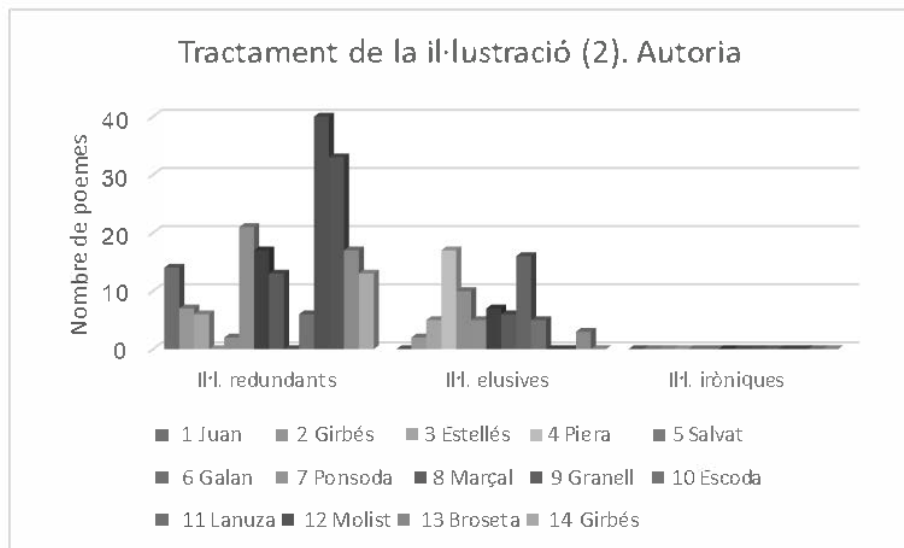

Les il·lustracions són majoritàriament redundants, és a dir, plasmen aspectes que són ja presents als versos sense afegir informació que canvie el sentit dels versos o en faça una interpretació. Es tracta d'il·lustracions que segueixen al peu de la lletra els versos, però aquest fet sembla la conseqüència natural del tipus de poesia més freqüent a la col·lecció i, en general, dins del sistema poètic per a infants. Com que els poemes i els llibres de poesia tendeixen a ser més concrets que indefinits o, utilitzant novament un símil artístic, més figuratius que abstractes, i com que se centren més sovint en accions i fets lligats amb la quotidianitat, l'espai que deixen per a la il·lustració no és gaire ampli. Així doncs, l'il·lustrador no té gaires possibilitats d'ampliació o d'interpretació i, generalment, s'opta per una imatge que reproduïx el contingut dels versos amb poques variacions o interpretacions. Això ocorre, sobretot, als llibres de poesia concebuts per a infants directament, en els quals la redundància és la tendència que hi trobem més sovint. Hi podem trobar, generalment, una imatge central que reproduïx el contingut principal del poema amb poques variacions i a la qual s'afegeixen alguns detalls que completen el contingut del poema sense canviar-lo essencialment. Per això, les tendències més freqüents als llibres de la col·lecció són les il·lustracions analítiques i sintètiques, depenent de l'extensió del poema i de la seua complexitat. Si el poema és més llarg i narratiu, com passa per exemple amb les narracions en vers d'*Això va ser i fou...*, les il·lustracions tenen una certa tendència a ser analítiques i a centrar-se en el personatge protagonista en alguna de les situacions concretes descrites durant els versos. Si, al contrari, el poema és més breu, la imatge reflecteix de manera més aviat sintètica el text en la seua totalitat. En algunes ocasions aïllades, aquesta opció dona lloc a una il·lustració que quasi es pot considerar un poema visual, una mena de rèplica en imatges del poema. Això sol ocórrer quan el poema és més indeterminat i deixa més marge a la interpretació per part del qui fa la il·lustració. Per exemple, en *Gori-gori, rum-rum* hi ha diversos poemes en els quals es fa una interpretació no tan literal del text (2014: 43, 47, 51, 52-53, 57, 58, 62) i s'utilitzen metàfores visuals que donen als poemes una nova dimensió significativa a través de l'ús del *collage*, com ocorre, també, en algunes ocasions a *Qui no sap riure no sap viure*. Ací l'il·lustrador té també una clara tendència al poema visual, és a dir, a fer dibuixos basats en metàfores visuals en les quals es concentren molts significats en una sola figura. Es veu, per exemple, en «Menú del dia» (16-17), «Bouesia» (12-13), «La puça Marisa» (10-11) i «Romanç del vell pollastre» (8-9). En tots aquests texts hi ha una tendència a crear figures en les quals se sumen diverses capes de significat, de manera que se superposen referències al poema per a crear una figura imaginària, però amb la qual es tracta de sintetitzar el sentit general de la composició (en «El vell pollastre», per exemple, que «és tot un poetastre», el pollastre és mig animal i mig humà; la puça és una casa; el bou té moltes coses que ixen del seu cos; el menú és un personatge amb un plat com a cap, etc.). Com comenta Rijke (2018), el *collage* ajuda ací a explorar la intertextualitat com a citació.

Taula 8: Tractament de la il·lustració (2)

Taula 8b: Tractament de la il·lustració (2). Autoria

A les antologies, en canvi, les opcions són més variades perquè els poemes són també més variats i, sobretot, perquè es tracta d'una poesia més abstracta, menys narrativa, més indeterminada, la qual cosa fa que l'il·lustrador estiga forçat a fer un treball de concreció o d'interpretació a partir dels versos. Hi ha també, per descomptat, estils diferents dels il·lustradors que condicionen les solucions visuals que acompanyen els poemes. No obstant això, es pot trobar ací també la mateixa tendència general que hem comentat per als llibres de poesia escrits per a infants. Si el poema és més aviat indeterminat, la il·lustració té una tendència clara a ser expansiva i a proposar una interpretació dels versos que sol ser elusiva i plena de metàfores visuals i solucions visionàries. Si, per contra, el poema és més aviat concret i conté una presència important d'elements narratius, la imatge que l'interpreta sol ser redundat i reflecteix més fidelment el contingut dels versos.

4. CONCLUSIONS

La col·lecció de llibres de poesia il·lustrada per a infants «Vagó de versos», de l'editorial valenciana Andana, és, sens dubte, un bon termòmetre per a mesurar la situació en la qual es troba la poesia actual publicada en valencià per a aquest tipus de lectors per diversos motius. D'una banda, es tracta de l'única col·lecció exclusiva de poesia que existeix en l'actualitat dins d'aquest territori. D'una altra, hi podem trobar no només obres escrites directament per a infants, sinó també antologies de poetes consagrats en les quals es posa a disposició dels lectors joves la seua obra. Així, constitueix una tria de dos dels tipus de poesia que tenim per a infants (la poesia guanyada i la poesia escrita directament per a ells). Finalment, la seua publicació correspon exclusivament al segle XXI, i, per això, es pot considerar actual i recent.

Una vegada analitzada la col·lecció des de quatre punts de vista (tipus de poesia i situació en el sistema literari; característiques paratextuals; característiques textuals, i característiques visuals), podem arribar a la conclusió que les tendències generals que es poden considerar més significatives a la poesia per a infants de l'àmbit estatal es troben també en la col·lecció «Vagó de versos».

No obstant això, cal fer algunes puntualitzacions respecte a les tendències generals, perquè és la situació de la poesia i la seua situació dins del sistema literari la que condiona, inevitablement, les principals característiques des del punt de vista textual —i no tant des del punt de vista paratextual i visual. Així doncs, hem pogut comprovar a través de la nostra anàlisi que, des del punt de vista estrictament literari i textual, es troben dins de la col·lecció dues tendències diferents que corresponen als dos tipus de llibres que la componen.

D'una banda, als llibres amb poesies escrites directament per a infants predomina una poesia més figurativa que abstracta, amb els temes típics de la poesia per a la infantesa (natura, vida de l'infant), to humorístic i lleuger, ritme marcat, rima i tendència a la utilització del vers curt, les figures fòniques i de repetició i la personificació. És a dir, totes les tendències generals de la poesia per a infants segons les hem definit des del punt de vista teòric tot basant-nos en la bibliografia general sobre la matèria. D'una altra banda, a les antologies de poesia d'autors canònics i consagrats predomina el vers lliure, el lirisme, una certa tendència a incloure poemes sobre la infantesa, en els quals es parla amb un to líric i elegíac i un tipus de poesia més aviat introspectiva i abstracta. D'aquesta manera, des del punt de vista de l'educació poètica, la recepció dels llibres queda completament dividida en dos, sense quasi interferències. No s'hi observa una presència significativa del vers lliure o del lirisme, dues característiques que constitueixen en els últims anys un tímid símptoma de renovació en la poesia infantil i que ací, excepte alguns casos aïllats i poc significatius, és quasi totalment absent. Així doncs, al lector jove de poesia se li ofereixen dos mons poètics totalment diversos, separats i amb característiques molt diferents, que li arriben a través de dos tipus de llibres molt diferents.

Aquest divorci clar entre els volums de nova creació i les tries d'autors canònics no es dona, però, pel que fa als aspectes paratextuals i visuals. Així, pel que fa al format, la col·lecció «Vagó de versos» manté una aparença homogènia des dels primers volums fins als últims, amb escasses variacions —per exemple, el color dels dibuixos i alguns canvis en les biografies dels autors, que són poc significatius— al llarg dels anys de publicació. Aquesta tendència a fer col·leccions d'aspecte unitari i fàcilment localitzables és una característica freqüent en totes les publicacions de poesia, i més encara si es tracta de llibres de poesia i no d'àlbums poètics, com és el cas.

Així mateix, des del punt de vista visual, els volums de la col·lecció presenten les característiques pròpies dels llibres de poesia il·lustrats, i no dels àlbums poètics. En tots els casos, i encara que els llibres inclouen imatges, la part més important del contingut poètic correspon als textos poètics, i per això les imatges tenen una funció secundària i més aviat complementària. Aquesta és una tendència general als llibres de poesia amb dibuixos, en els quals no es produeix una dinàmica de relacions entre el text i les imatges tan complexa com la de l'àlbum poètic. Per aquesta raó, les il·lustracions tenen una tendència clara a la redundància, sobretot als llibres de poesia escrita per a infants directament, en els quals els texts parlen de realitats molt concretes i per això susceptibles de ser plasmades en imatges de forma unívoca.

En definitiva, podem afirmar, sens dubte, que la col·lecció «Vagó de versos», malgrat trobar-se en una situació doblement perifèrica dins del sistema literari

poètic infantil hispànic, no presenta característiques diferents de les que es donen en les tendències generals del gènere a escala estatal. Això ens porta fonamentalment a dues conclusions diferents però fermament relacionades. D'una banda, amb això es confirma que la poesia per a infants és, en general, representant les paraules de Styles (2012) i Cerrillo & Sánchez (2015) que esmentàvem a l'inici del present article, un gènere conservador i poc innovador, però no només a través dels segles, sinó també al llarg dels diversos països i tradicions literàries. I, d'una altra banda, és clar que la poesia per a infants publicada a la Comunitat Valenciana, i en una col·lecció exclusivament dedicada a textos poètics, presenta les mateixes tendències generals que es poden trobar al repertori poètic infantil estatal. Així doncs, la seua situació doblement minoritzada i perifèrica no implica una diferència significativa pel que fa a les seues característiques, ni en un sentit negatiu, perquè no es troba fossilitzada en un passat superat i al marge de les tendències actuals, ni en un sentit positiu, ja que aquesta situació perifèrica no comporta una excepció dins del repertori poètic estatal, amb innovacions i ruptures rellevants.

JUAN SENÍS
Universidad de Zaragoza
jsenis@unizar.es
ORCID 0000-0002-3261-0140

XAVIER MÍNGUEZ-LÓPEZ
Universitat de València
xavier.minguez@uv.es
ORCID 0000-0001-6361-9263

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Corpus d'obres poètiques de la col·lecció «Vagó de versos»

- BROSETA, T. & L. BOU (2018) *Poesia de nit i de dia*, Algemesí, Andana.
ESCODA, M. & S. WIMMER (2017) *Mitjanit*, Algemesí, Andana.
ESTELLÉS, V. A. & M. A. DíEZ (2012) *La vida contada a un nen del veïnat*, Algemesí, Andana.
GALAN, A. & L. DEMANO (2014) *Qui no sap riure no sap viure*, Algemesí, Andana.
GIRBÉS, F. & J. A. BLASCO (2018) *Que sonen els versos!*, Algemesí, Andana.

- GIRBÉS, F. & R. CATALINA (2011) *Entre cel i terra*, Algemesí, Andana.
- GRANELL, M. & PAULAPÉ (2015) *La vida que creix*, Algemesí, Andana.
- JUAN GARCIA, M. & C. DURAN (2011) *Poemes per descobrir el món*, Algemesí, Andana.
- LANUZA, E. & PAULAPÉ (2017) *Això va ser i fou...*, Algemesí, Andana.
- MARÇAL, M.-M. & M. ALTÉS (2014) *Tan petita i ja saps...*, Algemesí, Andana.
- MOLIST, P. & Ò. JULVE (2017) *Paraulotes de les fines*, Algemesí, Andana.
- PIERA, J. & A. ARRAZOLA (2013) *L'art antic del crit escrit*, Algemesí, Andana.
- PONSODA, J. J. & P. CARACOL (2014) *Gori-gori, rum-rum*, Algemesí, Andana.
- SALVAT-PAPASSEIT, J. & E. M. RUFAT (2013) *L'ofici que més m'agrada*, Algemesí, Andana.

Bibliografia secundària

- AGRA PARDIÑAS, M. X., C. FRANCO VÁZQUEZ & J. M. MESÍAS LEMA (2009) «La ilustración en la poesía infantil gallega del siglo XXI (2000-2008)», dins B. Roig Rechou, I. Soto López & M. Neira Rodríguez (eds.), *A poesía infantil no século XXI (2000-2008)*, Vigo, Xerais, p. 259-270.
- ARIZPE, E. & M. STYLES (2004) *Lectura de imàgenes: los niños interpretan textos visuales*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- BADER, B. (1976) *American Picturebooks from Noah's Ark to the Best Within*, Nova York, McMillan.
- BAJOUR, C. (2013) «Nadar en aguas inquietas: una aproximación a la poesía infantil de hoy», *Imaginaria*, 332. [En línia]
- BERNARDI, M. (2011) «Zona outsider nella marginalità della Grande Esclusa. Poesia, inaspettatamente fiaba, romanzo di formazione», dins E. Beseghi & Gloria Grilli (eds.), *La letteratura invisibile*, Roma, Carocci, p. 87-115.
- (2012) «Poesía y teatro. Voces marginales en la marginalidad de la literatura infantil», *Albucenas*, 25, p. 177-206.
- BOERO, P. (1999) *Alla frontiera. Momenti, generi e temi della letteratura per l'infanzia*, Trieste, Einaudi Ragazzi.
- BOSCH, E. (2007) «Hacia una definición de álbum», *Anuario de Investigación en Literatura Infantil y juvenil (AILIJ)*, 5, p. 25-46.
- BRAIDOTTI, R. (2006) «Posthuman, all Too Human: Towards a New Process Ontology», *Theory, Culture & Society*, 23 (7-8), p. 197-208.
- CAMBI, F. (1996) «La parola incantata. Poesia per bambini: quale, come perché», dins F. Cambi & G. Cives (eds.), *Il bambino e la lettura. Testi scolastici e libri per l'infanzia*, Pisa, ETS, p. 197-245.

- CERRILLO, P. C. (2007) *Literatura Infantil y Juvenil y Educación Literaria. Hacia una nueva enseñanza de la literatura*, Madrid, Octaedro.
- CERRILLO, P. C. & LUJÁN, A. L. (2010) *Poesía y educación poética*, Conca, UCLM.
- CERRILLO, P. C. & SÁNCHEZ-ORTIZ, C. (2015) «La poesía y el teatro infantiles», dins J. Mata, P. Núñez & J. Rienda (eds.), *Didáctica de la lengua y la literatura*, Madrid, Pirámide, p. 227-251.
- COATS, K. (2018) «Cognitive poetics and the aesthetics of children's poetry: a primer of possibilities», dins K. Wakely-Mulroney & L. Joy (eds.), *The Aesthetics of Children's Poetry. A Study of Children's Verse in English*, Londres / Nova York, Routledge, p. 182-195.
- COHN LIVINGSTON, M. (1983) «Some Afterthoughts on Poetry, Verse and Criticism», dins R. Bator (ed.), *Signposts to Criticism of Children's Literature*, Chicago, ALA, p. 211-218.
- CONSEJO, E. (2014) «El discurso peritextual en el libro ilustrado infantil y juvenil», *Álabe*, 10, p. 99-115.
- DÍAZ ARMAS, J. (2009) «La poesía en el siglo XXI en el ámbito castellano (2000-2009)», dins B. Roig Rechou, B., I. Soto López & M. Neira Rodríguez, *A poesía infantil no século XXI (2000-2008)*, Vigo, Xerais, p. 35-56.
- DURAN, T. (2009) *Álbumes y otras lecturas*, Barcelona, Octaedro.
- EVEN-ZOHAR, I. (1990) «Polysystemic Theory», *Polysystemic Studies. Poetics Today*, 11 (1), p. 9-26.
- FLOR ADA, A. (1990) «La poesía infantil en la Hispanoamérica», dins P. C. Cerrillo & J. García Padrino, *Poesía infantil. Teoría, crítica e investigación*, Conca, UCLM, p. 87-118.
- GARCÍA CARCEDO, P. (1990) «La poesía infantil en la España actual», dins P. C. Cerrillo & J. García Padrino, *Poesía infantil. Teoría, crítica e investigación*, Conca, UCLM, p. 65-86.
- (2004) «Lenguaje infantil y poesía: “cantan las niñas en alta voz”», *Didáctica (Lengua y literatura)*, 16, p. 57-75
- GARCÍA PADRINO, J. (2018) *Historia crítica de la Literatura Infantil y Juvenil en la España actual (1939-2015)*, Madrid, Marcial Pons Historia.
- GENETTE, G. (1987) *Seuils*, París, Éditions du Seuil.
- (1982) *Palimpsestes*, París, Éditions du Seuil.
- HERZOG, H. (2010) *Some We Love, Some We Hate, Some We Eat: Why It's So Hard to Think Straight about Animals*, Nova York, Harper.
- HEYMAN, M. (2018) «“That terrible bugaboo”: the role of music in poetry for children», dins K. Wakely-Mulroney & L. Joy (eds.), *The Aesthetics of Children's Poetry. A Study of Children's Verse in English*, Londres / Nova York, Routledge, p. 162-181.

- HUNT, P. (2012) «Confronting the Snark: The Nont-Theory for Children's Poetry», dins M. Styles, L. Joy & D. Whitley (eds.), *Poetry and Childhood*, Stoke on Tren, Trentham Books, p. 17-24.
- LEPRI, C. (2015) *Aedi per l'infanzia. Poeti e illustratori di oggi*, Pisa, Pacini Editore.
- LEWIS, D. (2001) *Reading Contemporary Picturebooks: Picturing Text*, Londres, Routledge Falmer.
- LEWIS, N. (1983) «Verses for the Young», dins R. Bator (ed.), *Signposts to Criticism of Children's Literature*, Chicago, ALA Editions, p. 194-199.
- LLUCH, G. & C. VALRIU (2013) *La literatura per a infants i joves en català. Anàlisi, gèneres i història*, Alzira, Bromera / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- LOMBAS MARTÍNEZ, M. E. (2009) *La poesía española para niños en el siglo xx*, León, Universidad de León.
- LOPEZ GASENI, M. & ETXANIZ ERLE, X. (2009) «A poesía infantil vasca no século XXI», dins B. Roig Rechou, I. Soto López & M. Neira Rodríguez, *A poesía infantil no século XXI (2000-2008)*, Vigo, Xerais, p. 141-174.
- MILLS, H. (1983) «How to Tell a Sheep from a Goat - and Why it Matters», dins R. Bator (ed.), *Signposts to Criticism of Children's Literature*, Chicago, ALA, p. 200-210.
- MÍNGUEZ-LÓPEZ, X. (2012) «La definición de la LIJ desde el paradigma de la didáctica de la lengua y la literatura», *Anuario de Investigación en literatura Infantil y Juvenil (AILIJ)*, 10, p. 87-105.
- (2015) «Una definición altamente problemática: la literatura infantil y juvenil y sus ámbitos de estudio», *Lenguaje y textos*, 41, 95-106.
- MÍNGUEZ-LÓPEZ, X. & M. GARCÍA-GONZÁLEZ (2019) «Diversity and Homogeneity in Spanish-language Picture Books with Non-Human Characters», *Intercultural Education*, 33 (3), p. 282-301.
- MORENO FERNÁNDEZ, J. (2007) *Últimos poemas para primeros lectores (antología y libros escolares)*, Almería, Instituto de Estudios Almerienses.
- MUNITA, F. (2013) «El niño dibujado en el verso: aproximaciones a la nueva poesía infantil en la lengua española», *Anuario de Investigación en literatura Infantil y Juvenil (AILIJ)*, 11, p. 105-117.
- NEIRA-PIÑEIRO, M. R. (2012) «Poesía e imágenes: una nueva modalidad de álbum ilustrado», *Lenguaje y Textos*, 35, p. 131-138.
- (2013) «Can Images Transform a Poem? When I Heard the Learn'd Astronomer: An Example of a Poetry Picturebook», *New Review of Children's Literature and Librarianship*, 19 (1), p. 14-32. [DOI: <<http://doi.org/10.1080/13614541.2013.751290>>.]

- (2016) «Children as Implied Readers in Poetry Picturebooks: The Adaptation of Adult Poetry for Young Readers», *International Research in Children's Literature*, 9 (1), p. 1-19. [DOI: <<http://doi.org/10.3366/ircl.2016.0179>>.]
- (2018) «Posibilidades de secuenciación de las imágenes en el álbum ilustrado lírico», *Ocnos*, 17 (1), p. 55-67. [DOI: <http://dx.doi.org/10.18239/ocnos_2018.17.1.1527>.]
- NIKOLAJEVA, M. & C. SCOTT (2001) *How Picturebooks Work*, Nova York, Garland.
- NODELMAN, P. (1988) *Words about Pictures. The Narrative Art of Children's Picture Books*, Athens, University of Georgia Press.
- (2008) *The Hidden Adult*, Baltimore, JHU Press.
- O'MALLEY, A. (2018) «Children, poetry and the eighteenth-century school anthology», dins K. Wakely-Mulroney & L. Joy (eds.), *The Aesthetics of Children's Poetry. A Study of Children's Verse in English*, Londres / Nova York, Routledge, p. 211-224.
- PANAOU, P., E. SON, M. CHASE & S. STEINER (2018) «Beginning Readers' Interest in Animal Books: An Analysis of Data Collected from the Children's Choices Project», *Journal of Literary Education*, 1, p. 175-192.
- PASCUAL, I. (2017) *Versos con faldas. Poetas españolas para la infancia y la juventud (2000-2015)*, Madrid, UNED.
- PRATS RIPOLL, M. (1994) «Notes sobre poesia per a infants», *Temps d'Educació*, 12, p. 127-141.
- (2009) «La poesia per a infants. Estat de la qüestió en llengua catalana», *Caplletra*, 46, p. 149-182.
- PULLINGER, D. (2017) *From Tongue to Text. A New Reading of Children's Poetry*, Nova York, Bloomsbury.
- (2018) «Nursery Rhymes: Poetry, Language, and the Body», dins K. Wakely-Mulroney & L. Joy (eds.), *The Aesthetics of Children's Poetry. A Study of Children's Verse in English*, Londres / Nova York, Routledge, p. 144-161.
- RAMOS, A. M. (2014) «Ilustrar poesia para a infância: entre as rimas cromáticas e as metáforas visuais», *Ocnos*, 11, p. 113-130. [DOI: <http://doi.org/10.18239/ocnos_2014.11.06>.]
- REGUEIRO-SALGADO, B. (2018) «Poesía juvenil *pop*: temas, recursos formales y estrategias para llegar al lector joven», *Ocnos*, 17 (1), p. 68-77. [DOI: <http://dx.doi.org/10.18239/ocnos_2018.17.1.147>.]
- RIJKE, V. DE (2018) «A juxtaposition of signifiers: radical college in children's literature», *Journal of Literary Education*, 1, p. 26-38. [En línia: <<http://doi.org/10.7203/JLE.1.11471>>.]
- ROIG RECHOU, B., I. SOTO LÓPEZ & M. NEIRA RODRÍGUEZ (2009) *A poesía infantil no século XXI (2000-2008)*, Vigo, Xerais.

- ROIG RECHOU, B., M. NEIRA RODRÍGUEZ & P. AGRELA COSTAS (2009) «A poesía infantil no século XXI en Galicia», dins B. Roig Rechou, I. Soto López & M. Neira Rodríguez, *A poesía infantil no século XXI (2000-2008)*, Vigo, Xerais, p. 111-140.
- ROSE, J. (1994) *The case of Peter Pan, or the Impossibility of Children's Fiction*, Houndmills, Macmillan Press.
- SALISBURY, M. & M. STYLES (2014) *El arte de ilustrar libros infantiles*, Barcelona, Blume.
- SENÍS, J. (2014). «El álbum ilustrado como agente de educación artístico-literaria y de género el caso de Mamá, de Mariana Ruiz Johnson», *Dossiers feministes*, 19, p. 115-133.
- (2019) «El imaginario infantil en la poesía para niños actual. Un estudio comparativo», *Textura*, 45 (21), p. 107-127.
- SILVA, S. R. (2010) «Ilustração e Poesia: Para uma Definição/Caracterização do Álbum Poético para a Infância», dins S. R. Silva (ed.), *Entre textos. Perspectivas sobre literatura para a infância e juventude*, Porto, Tropelias & Companhia, p. 273-84.
- SIPE, L. R. (1998) «How Picture Books Work: A Semiotically Framed Theory of Text-Picture Relationships», *Children's Literature in Education*, 29, p. 97-108. [Recuperat de <<https://link.springer.com/content/pdf/10.1023/A:1022459009182.pdf>>.]
- SLOAN, G. (2001) «But is it poetry?», *Children's Literature in Education*, 32 (1), p. 45-56.
- SOTOMAYOR, V. (2002) «Poesía infantil española de los últimos veinte años», *Lazarillo*, 8, p. 8-23.
- STYLES, M. (1990) «Poetry for Children», dins P. Hunt (ed.), *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, Oxford, Routledge, p. 190-205.
- (2012) «Introduction: Talking the Long View - the State of Children's Poetry Today», dins M. Styles, L. Joy & D. Whitley (eds.), *Poetry and Childhood*, Stoke on Tren, Trentham Books, p. 11-16.
- TABERNERO, R. (2005) *Nuevas y viejas formas de contar: el discurso narrativo infantil en los umbrales del siglo XXI*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza.
- VALRIU, C. (2009) «La poesía infantil en el siglo XXI (2000-2008)», dins B. Roig Rechou, I. Soto López & M. Neira Rodríguez, *A poesía infantil no século XXI (2000-2008)*, Vigo, Xerais, p. 57-76.
- VAN DER LINDEN, S. (2006) *Lire l'album*, Le Puy-en-Velay, L'Atelier du Poisson Soluble.
- (2013) *Album(es)*, Barcelona, Ekaré.
- WAKELY-MULRONEY, K. & L. JOY (eds.) (2018) *The Aesthetics of Children's Poetry. A Study of Children's Verse in English*, Londres / Nova York, Routledge.
- ZAPARAÍN, F. & L. D. GONZÁLEZ (2010) *Cruces de caminos. Álbumes ilustrados: construcción y lectura*, Valladolid, Ediciones de la Universidad de Valladolid.
- ZIPES, J., ed. (2006) *The Oxford Encyclopedia of Children's Literature*, Nova York, Oxford University Press.